

²¹ *Сымонович Э.А.* Население столицы позднескифского государства (по материалам Восточного могильника Неаполя скифского). — К., 1983. — Табл. V, 9.

²² *Арсеньева Т.М.* Могильник у деревни Ново-Отрадное // Поселения и могильники Керченского полуострова. — М., 1970. — С. 135. — Табл. 14, 9.

²³ *Алексеева Е.М.* Античные бусы Северного Причерноморья // САИ Г1-12. — М., 1978.

Одержано 10.11.2003

И.Н. Храпунов

НОЖ С ТАМГООБРАЗНЫМ ЗНАКОМ ИЗ МОГИЛЬНИКА НЕЙЗАЦ В КРЫМУ

В статье публикуются результаты раскопок подбойной могилы 194 из некрополя Нейзац, расположенного в Центральном Крыму. Конструкция погребального сооружения и инвентарь свидетельствуют о принадлежности комплекса к позднесарматской археологической культуре. Захоронение в могиле датируется III в. до н. э. Особый интерес представляет уникальной формы нож, на костяной рукоятки которого процарапан тамгообразный знак.

I.N. Храпунов

KNIFE WITH A TAMAGA-LIKE SYMBOL FROM THE BURIAL GROUND OF NEIZATS IN THE CRIMEA.

The article publishes the excavation results of an undercut grave N 194 from the Neizats necropolis located in the Central Crimea. The constructional features of the burial structure and the grave goods relate the assemblage to the Late Sarmatian archaeological culture. The burial in the grave is dated back to the 3rd century B.C. A uniquely shaped knife with a tamaga-like symbol scratched on its bone handle is of particular interest.

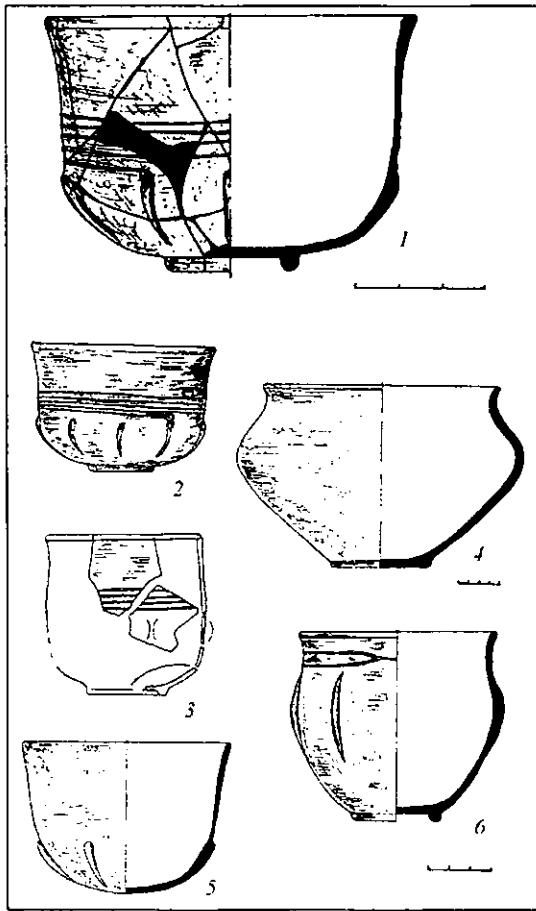
М.О. Стрельник

СКАЛЯНИЙ КЕЛИХ З МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХІВСЬКОГО ЧАСУ В с. ПРИВІЛЬНЕ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття репрезентує скляний келих (кінець III — початок IV ст.) із зібрання Національного музею історії України.

Серед старожитностей черняхівської археологічної культури (II—V ст. н. е.), які зберігаються в Національному музеї історії України, на особливу увагу заслуговують речі з розкопок на території Нижнього Подніпров'я і, зокрема, з поселення та могильника біля с. Привільне Запорізької обл. Поселення знаходилося на північній околиці села. На відстані 1 км від нього, на північному схилі балки Вільної (садиба селянина Петрова), розташовувався безкурганний могильник, випадково відкритий господарем під час земляних робіт. У 1929 р. ці поселення та могильник досліджували співробітники Дніпробудівської археологічної експедиції. На поселенні було відкрито 2 житла, на могильнику — 28 поховань (з них 10 трупокладень, інші — трупоспалення). Розкопки проводилися окремими шурфами 2 × 2 м, а одержані матеріали були передані до Київського та Дніпропетровського історичних музеїв¹.

© М.О. СТРЕЛЬНИК, 2004

Скляні келихи та горщик (кінць III — початок IV ст.): 1 — келих, поховання 10, с. Привільне Запорізької обл.; 2 — келих, с. Привільне Запорізької обл. (реконструкція); 3 — келих, с. Привільне Запорізької обл. (за публікацією Е.О. Симоновича); 4 — горщик, поховання 10, с. Привільне Запорізької обл.; 5 — келих, с. Березанка Тернопільської обл.; 6 — келих, с. Черняхів Київської обл.

До Києва потрапили речі з поселення, яке розкопував В.А. Грінченко², та з могильника, який досліджував П.А. Козар³. З поховань могильника багатством інвентарю відрізнялося поховання 10, розташоване на глибині 1,6 м від сучасної поверхні. Небіжчика було поховано у витягнутому на спині положенні, головою на північ. Його супроводжував глиняний посуд, гребінець, намисто, дві фібули, чотири грибоподібні бурштинові підвіски, грально-рахувальні жетони, а також невеликий за розміром скляний, тонкостінний синьо-фіолетовий келих півсферичної форми (рисунок, 1). Він складався з великої кількості фрагментів, частина яких лежала у великому горщику (рисунок, 3), що стояв поряд з черепом.

Келих мав прямі, дещо заокруглені та відігнуті назвні вінця, денце на кільцевому піддоні. Техніка виготовлення — вільне видування. Поверхню оздоблено вгрячу, шляхом накладання п'яти тонких скляних ниток синьо-фіолетового кольору та формування восьми так званих приденцевих ребер. Висота келиха 5,8 см, діаметр вінця — 8,6, денця — 3 см. У складі колекції із с. Привільне келих було передано до Національного музею історії України. Інші речі з поховання 10 опинилися в Дніпропетровську.

У свій час матеріали розкопок 1929 р., і серед них зазначений келих, не були опубліковані. Вийшло з друку лише коротке інформаційне повідомлення⁵. У 1955 р. Ю.В. Кухаренко узагальнив результати досліджень у с. Привільному, відзначивши, що в похованні 10 було знайдено скляну посудину, але вважав її втраченою⁶. В.В. Кропоткін також згадував, що в похованні 10 знаходилися фрагменти якоїсь посудини з денцем на кільцевому піддоні, виготовленої з тонкого синього скла й оздобленої горизонтальними валиками. Він припускав, що вона, можливо, зберігається в Дніпропетровську⁷. І тільки у 1977 р. Е.О. Симонович опублікував дуже приблизний і неточний малюнок кубка із с. Привільне (рисунок, 3). Він зазначив, що кубок виготовлений з напівпрозорого скла червоноуватого кольору, і зарахував його разом з кубком із с. Черняхів до групи посудин з вертикальними ребрами⁸. Малюнок, що не відповідає дійсності (ні розмір, ні форма посудини), потрапив і до інших публікацій⁹. Проте, незважаючи на велику кількість фрагментів (58 шт.), келих можна повністю реконструювати та реставрувати (рисунок, 2). Його слід віднести до посудин з «приденцевими» ребрами¹⁰.

Ю.В. Кухаренко датує могильник у с. Привільному кінцем II — кінцем IV ст., а поховання 10 — другою половиною III ст. н. е.¹¹. Саме до кінця III — початку IV ст. належать найбільш ранні скляні посудини, що походять з пам'яток черня-

хівської культури. Такі посудини, як правило, мають кільцеву ніжку та оздоблені «приденцевими» або «вертикальними» ребрами ¹².

Прямої аналогії серед келихів з пам'яток черняхівської культури та з античних міст Північного Причорномор'я до келиха із с. Привільне не виявлено ¹³. Найближчим аналогом можна вважати скляний кубок із могильника черняхівського часу, розкопаного у 1972 р. біля с. Бережанка Лаповецького р-ну Тернопільської обл. ¹⁴. Поховання 5, у якому його було знайдено, відзначалося багатством поховального інвентарю: 13 посудин, пряслице, прикраси із сердоліку, скла, бронзи, шматок ладану. Біля ступні правої ноги померлого стояла велика сіролощена з Т-подібними вінцями та денцем на кільцевому піддоні миска-ваза з трьома ручками. У вазі лежали скляний та глиняний ліпний кубки. Скляний келих півсферичної форми було виготовлено технікою вільного видування. Вінця його дещо заокруглені та відігнуті назовні. Поверхню орнаментовано вгрячу шістьма «приденцевими ребрами». Висота кубка 7 см, діаметр вінця — 8,8 см. На відміну від кубка із с. Привільне, кубок з Бережанки має опукле дно і виготовлений із прозорого скла зеленого кольору (рисунок, 5).

Кінцем III — початком IV ст. датується і кубок із с. Черняхів Київської обл., що походив з поховання 88 (трупоспалення) і лежав усередині великої триручної миски-вази з Т-подібними вінцями ¹⁵. Цей келих також було виготовлено шляхом вільного видування й оздоблено вгрячу. Скло майже прозоре, зеленкуватого кольору. Форма півсферична, денце — на кільцевому піддоні, на корпусі — шість вертикальних ребер. шийку оздоблено такого самого кольору подвійною горизонтальною накладною ниткою. Висота — 9 см, діаметр вінця — 9,2 см (рисунок, 6).

Більшість скляних виробів, знайдених в ареалі поширення черняхівської культури, виготовлені з прозорого безбарвного або зеленкуватого скла, і майже всі вони імпорتنі. Скляний посуд переважно надходив з Константинополя та Близького Сходу і поширювався більш-менш рівномірно. Єдину місцеву майстерню з виготовлення скла (III—IV ст.), де працювали майстри провінційно-римської школи, було розкопано у с. Комарово Чернівецької обл. Проте тут виготовлялася незначна кількість продукції, яка не могла задовольнити потреб внутрішнього ринку ¹⁶.

Виробництво скла та виготовлення виробів з нього — складний технологічний процес. Він потребує будівництва спеціальних печей, особливих інструментів, спеціальної сировини. Варіння скла було двоступеневим процесом. На першому етапі готували шихту — суміш різних необхідних елементів. Варіння власне скла було другим етапом. Найдавніше скло варили з подвійної шихти. Як сировину використовували соду та пісок з фіксованих родовищ. Поширенню скловаріння сприяло використання потрійної шихти із золи, піску та вапняку. У різних майстернях застосовували місцевий пісок і вапняк, тому в кожній з них скло виготовляли по-різному ¹⁷. По-різному прикрашали й поверхню посудин. Їх оздоблювали вгрячу або вхолодну. Декоруючи посудину вгрячу, накладали тонкі скляні нитки на ще гарячу поверхню виробу та формували так звані ребра, які утворювалися при захваті спеціальними інструментами ще не застиглої поверхні. Саме так оздоблено кубок із с. Привільне. Його відрізняє від інших красивий синьо-фіолетовий колір. Для виготовлення такого скла давні майстри як барвник застосовували оксид мангану. Отже, наш келих походив з майстерні, де добре володіли технікою виготовлення кольорового скла, майстрам були відомі вільне видування посуду, видування його у форми, декорування посуду вгрячу. Готові вироби були вибагливими, витонченими та довершеними. Найімовірніше, келих із с. Привільного був імпортований з країн Східного Середземномор'я, можливо із Сирії. Потреба в імпортному посуді зростала у черняхівському суспільстві зі збільшенням ролі військової аристократії. Такий посуд коштував дорого. Більш-менш доступними були лише скляні келихи. Масовий же попит задовольнявся за рахунок місцевих гончарних виробів, які часто імітували скляні кубки. Келихи нерідко знаходять всередині триручних мисок-ваз і великих горщиків, в яких до столу подавали вино ¹⁸. Скляні посудини були також транзитним товаром. З території поширення черняхівської культури їх привозили до Південної Прибалтики, звідки морськими шляхами відправляли до берегів Данії,

Швеції та Норвегії. Натомість черняхівські торгівці привозили бурштин і кольоровий метал.

Отже, знахідки скляних посудин на черняхівських пам'ятках не випадкові. Посуд для напоїв відіграв важливу роль у поховальному обряді та був обов'язковим атрибутом багатих поховань.

¹ Сьмонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племен черняховской культуры // САИ. — М., 1983. — Вып. Д1-22. — С. 69.

² НМГУ. Коллекционный список в-1055 (63 единицы зберігання).

³ НМГУ. Коллекционный список в-4524 (384 единицы зберігання).

⁴ НМГУ. Инв № в-4524/226-246.

⁵ Археологічні дослідження на території Дніпрєльстану. Хроніка археології та мистецтва // ВУАК. — К, 1930. — Ч. 1. — С. 17—18.

⁶ Кухаренко Ю.В. Поселение и могильник полей погребенный в с. Привольном // СА. — 1955. — 22. — С. 138.

⁷ Кропоткин В.В. Римские импортные изделия в Восточной Европе // САИ. — 1970. — Вып. Д 1-27. — С. 104.

⁸ Сьмонович Э.А. Стеклянная посуда из поднепровско-причерноморских памятников черняховской культуры // СА. — 1977. — № 1.

⁹ Славяне и их соседи в конце первого тысячелетия до н. э. — первой половины I тысячелетия // Археология СССР. — М., 1993. — С. 302.

¹⁰ Магомедов Б.В. Черняхівська культура. Проблема етносу: Автореф. дис. ... д-ра істор. наук. — К., 1999. — С. 10.

¹¹ Кухаренко Ю.В. Поселение и могильник полей погребенный в с. Привольном // СА. — 1955. — 22. — С. 146.

¹² Магомедов Б.В. Указ. соч. — С. 11.

¹³ Кунина Н.З. Античное стекло в собрании Эрмитажа. — СПб., 1997; Сорокина Н.П. Античное стекло в собрании Одесского археологического музея // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. — К., 1978. — С. 267—274; Сорокина Н.П. Стекло из раскопок Пантикалея 1945—1949 гг. // МИА. — 1962. — № 103. — С. 52.

¹⁴ Воляник В.К. Могильник черняхівської культури у верхів'ях р. Горинь // Археологія. — 1974. — № 13. — С. 73.

¹⁵ Петров В.П. Черняхівський могильник // МИА. — М.; Л., 1946. — № 116. — С. 103.

¹⁶ Шапова Ю.Л. Мастерская по производству стекла в Комарово // СА. — 1978. — № 3.

¹⁷ Шапова Ю.Л. О химическом составе древнего стекла // СА. — 1977. — № 3.

¹⁸ Магомедов Б.В. Черняховская культура. Проблема этноса. — Люблин, 2001.

Одержано 05.10.2003

М.А. Стрельник

СТЕКЛЯННИЙ КУБОК ІЗ МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО ВРЕМЕНИ В с. ПРИВОЛЬНОЕ ЗАПОРІЖСЬКОЇ ОБЛАСТИ

Статья представляет уникальный стеклянный кубок (конец III — начало IV в.) из собрания Национального музея истории Украины (раскопки 1929 г. в с. Привольное Запорожской обл. под руководством П.А. Козара). Уточняется классификация, дается точный рисунок предмета, анализируются его возможное происхождение и роль в погребальном обряде.

М.А. Strelnik

GLASS BOWL OF THE CHERNYAHOVSKAYA CULTURE PERIOD FROM THE BURIAL IN THE v. PRIVILNE OF ZAPORIZZZYA OBLAST'

The article presents a unique glass bowl (late III — early IV centuries) from the collection of the National Museum of the History of Ukraine (excavated in 1929 under the direction of Kozar P.A. near the village of Privol'noe of the Zaporizhya Oblast'). The classification is specified, a precise drawing of the find is presented, possible origin and function within the burial rite are analyzed.